

Подяки

Я ХОТІВ БИ висловити безмежну вдячність д-ру Мохсену Джанатпуру, що зараз викладає в коледжі Сан-Матео, за допомогу в появі джанатпурового простору на сторінках оригінальної повісті¹ в далекому 1986 році. І змінна швидкість світла у вимірах Калуци – Клейна, і тривимірний час, і квантований час у ті дні здавалися далекоглядними концепціями. А якщо подумати, то й навіть по сьогодні такими є.

*Vielen Dank*² персоналу музею у Фюрстенфельді за базову інформацію про Людвіга Баварського, Вільяма Оккама і німецьке мистецтво та культуру тієї доби; також — о. Вільямові Зайферту, який допоміг розібратися з еволюцією меси до і після Тридентського собору.

Не можу не подякувати і Стену Шмідту, редактору журналу *Analog Science Fiction*, котрий свого часу опублікував повість, із якої походять сучасні епізоди роману, та Елінор Вуд, моїй літагентці, за те, що не злізла з мене і примусила дописати до них середньовічну складову. Врешті-решт я вдячний редактору видавництва *Tor* Девіду Гартвеллу за поміч в обтісуванні недоладної чернетки набіло.

ПРО КАЛЕНДАР. Попри те, що цивільний рік *III Caroli, rex germanorum*³, почався 1 січня, «рік Божий» (Anno Domini) подекуди затримувався аж до Благовіщення на 25 березня. Тому перші три місяці того, що ми назвали би 1349 роком, все ще деінде в Європі лишалися роком 1348-м. У деяких регіонах роки лічили скоріше від Різдва Христового, а не Благовіщення, а в деяких — спиралися на цивільний рік. Інакша система була в греків, і купецька валка могла подорожувати не просто з місця на місце, а ще й з одного року в інший!

ПЕРСОНАЖІ

Шерон Надь	космолог і цивільна дружина Тома
Том Шверін	кліолог (математичний історик) і цивільний чоловік Шерон
Джуді Као	бібліотекарка, згодом наукова асистентка Тома
Джексон Веллс	завкафедри, на якій працює Шерон
Ернандо Келлі	дослідник, щойно захистив дисер із нуклонної інженерії, сусід Шерон по кабінету
Антон Ценгле	історик Фрайбурзького університету імені Альберта і Людвіга, колега Тома
монсеньйор Гайнріх Люрм	представник Фрайбурзької дієцезії, археолог-аматор
Гус Мауер і Зепп Фішер	робітники з Фрайбурга

ОБЕРГОХВАЛЬДСЬКА ГРОМАДА

панотець Дітріх	«усамітнений учитель»; колишній учень Жана Бурідана із Бетюна, душпастир церкви св. Катерини в Обергохвальді
брат Йоахім із Гербгольцгайма	францисканець-спіритуал, перечікує суперечності, що роздирають фрайбурзьке чернецтво
Терезія Греш	знахарка; колишня підопічна Дітріха
Грегор Мауер	обергохвальдський муляр
Лоренц і Ванда Шмідти	обергохвальдський коваль і ковалиха
Клаус Мюллер	сільський староста-майєр; порається на панському млині
Гільдегарда Мюллер	мірошничка
Фолькмар Бауер	впливовий селянин, який займає кілька гін

Зепплъ Бауер	син Бауера; заручений із Ульрікою Акерманн
Фелікс та Лъза Акерманн	обергохвальдський селянин та його дружина
Марія Акерманн	менша донька Акерманна
Ульріка Акерманн	старша донька Акерманна; заручена із Зепплем Бауером
Гайнріх Альтенбах	поселенець, що займає ділянку поблизу Обергохвальда
Одноокий Гервіг	обробляє храмову ругу Дітріха
Труд Мецгер	удова; обробляє гони по сусідству з Гервігом, має синів Мельхіора та Петера
Нікель Лангерманн	скіпщик
Вальпурга Гоніг	пасічниця та броварка
Олівер Бекер	син Якоба-пекаря
Бертрам Унтербаум	відробляє панську повинність окличником, змагається з Олівером за руку Анни Кольманн
Анна Кольманн	донька Кольманна
Гайрех Єгер	мисливець
Дорліза Бауер	дружина Бауера
Йозеф	випалювач деревного вугілля у Великому лісі; має підмайстра Антона
Гольцбреннер	селянин
Райнгардт Бент	скіпщик
син Фулька Альбрехта	скіпщиця
Петронелла Люрм	селянин
Конрад Унтербаум	селянин
Норберт Кольманн	дружина Кольманна
Аделарда Кольманн	син Кольманна, немовля
Атіульф Кольманн	обергохвальдський бондар
Маркус Беттхер	донька Беттхера
Герда Беттхер	

ЗАМОК ГОХВАЛЬД

пан Манфред із Гохвальда Кунігунда	володар Гохвальда; вдівець старша донька Манфреда; наречена Ойгена
Ірмгарда Ойген	молодша донька Манфреда Манфредів юнгер, або ж юнкер (молодий пан)
Тьєррі з Гінтервальдкопфа Макс Швайцер	один із васалів Манфреда; лицар (ритер) десятник; командує залогою Гохвальда
Петер із Райнгаузена фра Рудольф Еверард	мінезингер Манфреда капелан Манфреда шафар Манфреда; відповідає за кріпаків та виконання панщини
Хлотільда Вілімер Гунтер Андреас	нянька Ірмгарди рахівник Манфреда майордом Гохвальда після Макса другий за старшин- ством у залозі; родом із долини річки Мурґ
Довгоносий Францль Юрмегарда- шафарівна Вітольд-шафаренко старий Фрідріх Ріхарт Дурнбахфельс	інший заступник Макса дружина Еверарда син Еверарда писар Еверарда солтис; зберігає сільські статuti

КРЕНКИ

гер Гшерт	шкіпер корабля, згодом — барон Гроссвальд
Крацер Пастирка Йоганн (Ганс)	старший над ученими майєр пілігримів прислужник балакучої голови

Готтфрід	прислужник електронічної сутності
Арнольд	хірургос
Ульф та Елоїза	лаборанти

ІНШІ

Філіп фон Фалькенштайн	барон-розбійник
Малахай бен Шльомо	фактор родини Сенеорів; сам із Регенсбурга
Тархан Хазар бен Бек Айнгарт і Розамунда	прислужник Малахая імперський лицар і його дружина; мають помістя в околицях Обергохвальда
торговка рибою з Фрайбурга та її син архідиякон Віллі Ярлсберг	навчався разом із Дітріхом; намісник єпископа Страсбурзького у Фрайбурзі
Савойський Хірург Вільям Оккам	«шановний початківець»; відомий на увесь світ філософ при дворі цісаря Людвіга
Імре	мандрівний торговець крамом родом з Угорщини

*Не чує Бог людей: за наш моральний крах
Стирає він умить добродіїв на прах*

ВІЛЬЯМ ЛЕНГЛЕНД,
«Видіння про Петра Орача»⁴

*C'est le chemin qu'on appelle le Val d'Enfer [...]
Que votre Altesse me pardonne
l'expression; je ne suis pas diable pour y passer*

МАРШАЛ ВІЛЛАР,
про Гелленталь (1702)

ПРОЛОГ

Антон

МЕНІ ВІДОМО, де пролягла путь до зірок. Брама відкрилася одного разу: давним-давно та ще й у далекому і маловірогідному місці. А потім закрилася. Моя історія про те, як усе сталося, а також, можливо, про те, *що* з цього вийшло.

Бачте, Шерон Нодь була фізиком, а Том Шверін — кліологом. У цім уся суть. Із них усе розпочалося, ними все скінчилося, і з ними все, насправді, було пов'язано.

А може, і не розумієте, оскільки збагнути це навіть зараз нелегко. Адже моделі розселення людей у середньовіччі і теорія множинних бран видаються царинами такими далекими. Вони й *справді* дуже далекі одна від одної, дотичні лиш в одному-єдиному пункті — крихітній філадельфійській квартирі, де на двох жили Том із Шерон. Звісно, в такій тісноті науковці не могли не довідатися бодай крихти з того, чим кожен із них займався. Останнє і стало точкою опори, *відштовхнувшись від якої*⁵, ці двоє перевернули весь світ.

Мій внесок у їхній справі найменший і найскромніший, тому, напевне, хай краще історія сама розгортається перед вами.

I

Серпень 1348 р.

Утреня, День пам'яті Сікста II та інших⁶

ДІТРИХ ПРОКИНУВСЯ із каменем на серці, так немов десь на затемнених хорах йому виспівував низький бас. Священник притьмом розплющив очі й озирнувся по кімнаті. У вкритому патьоками воску настінному держаку для свічки мерехтів нічний огник, кидаючи химерні тіні на стіл, умивальник, ослінчик для уклінних молитов та псалтир. Від такого непевного світла фігура на розп'ятті, можна було подумати, корчилась і намагалася вирватись на волю. По кутах і закапелках покою морок бубнявів від таємниць. У східному вікні тьмянний багрянець заграви окреслював гребінь Катеринаберга тонкою лінією приставленого до горла ножа.

Він набрав повітря у груди і спробував заспокоїтися. Хай там як, а свічка вже все одно догоріла до відмітки, нагадавши про утреню⁷; тож, відкинувши ковдру, Дітріх перевдягнувся з нічної сорочки в рясу. На шкірі в нього з'явилися сироти, а на карку настовбурчилися волоски. Чоловік здригнувся і спробував зігрітися, поплескавши плечі. *Сьогодні щось обов'язково станеться.*

Біля вікна стояв невеличкий дерев'яний столик із мискою та акваманілом. Його виготовили з битої міді в подібі півня з крильми, прикріпленими до корпусу рукомийника метким шилом спижаря. Коли чоловік на них натиснув, із дзьоба птаха в мисочку під його випростаними руками полилася холодна вода. «Господи, очисти мене від зла», — пробурмотів Дітріх і вмився. Якщо процедуру провести ретельно, від нічних страхів не лишиться й сліду. Він одщипнув трохи мила і розтер його в руках та на обличчі. Сьогодні щось обов'язково станеться. *Ach⁸*, теж мені пророк! Чоловік навіть слабо всміхнувся зі своїх побоювань.

Надворі, десь край підніжжя гори, він помітив рухливий огник. Світна цяточка виринала, пробігала коротеньку відстань, а потім зникала, щоб уже за мить об'явитися знов і повторити свій танок. Дітріх спохмурнів, не розуміючи, кого там непутить. Саламандру?⁹

Ні. Ковалю. Священник зрозумів, що напружений, лиш коли, зітхнувши з полегшенням, уторопав походження вогника. Під горою стояла кузня, а поруч із нею — хатинка сільського ковалю. То якраз блимала свічка у його відчиненім вікні, перед яким він ходив сюди-туди. Лоренц не знав спокою, ніби загратований у клітці звір.

Отже. Коваль — або ж ковалиха — також не спить, і його, схоже, також щось бентежить.

Дітріх потягнувся до акваманіла сполоснути руки від мильної води, аж раптом ніби голка вжала його в долоню. «*Sancta Katherina!*»¹⁰ Він сахнувся назад, скинувши додолу миску вкупі з глеком для води. По кам'яних плитах широко розлилася піна. Священник уважно обдивився руки, але так і не знайшов жодної ранки. Повагавшись із хвилину, він став навколішки й обережно підняв акваманіл, наче боявся, що той знову спроможний дзюбнути його.

— Який неслухняний півник, — дорікнув він глеку. — Хіба ж можна так клюватися? — Когутик, глухий до зауважень, повернувся на своє місце.

Витираючи руки об рушник, Дітріх помітив, що волоски і на тильному боці долонь стовбурчилися, неначе шерсть на вищиреному перед боєм собаці. Цікавість змагалася зі страхом. Він засукав рукав і побачив найжачені волоски багато вище по руці. Картина навіювала непевний далекий спогад, проте який саме, чоловік не розумів.

Пригадавши про свої обов'язки, Дітріх облишив ламати голову над загадкою і рушив до ослінчика, де шипів недогарок свічки. Священник опустився навколішки, перехрестився і, склавши разом долоні, підвів очі до залізного хреста на стіні. Лоренц, той самий коваль, котрому не спалося біля підніжжя гори, витворив розп'яття із цвяхів та різного шво-

ріння, яке не те щоб аж надто скидалося на розіпнуту людину, однак при замисленішому спогляданні могло справити схоже враження. Діставши з полички требник-бreviарій, Дітріх розгорнув його на сторінці з уранішньою службою, яку він ще з учора позначив стрічкою-закладкою.

«А вам же все волосся на голові пораховано!¹¹ — йшлося у тексті утрени. — Не бійтесь, отже: ви вартніші за багатьох горобців...»

Ну, чому саме ця молитва саме цього дня? У самісіньке око. Він ще раз поглянув на волоски на зап'ястку. Знак? І якщо так, то знак чого? «Хай торжествують праведні у славі, — правив далі чоловік, — на своїх ложах хай ликують¹². Даруй нам радість причаститися до Сікста та інших¹³ у вічному блаженстві. Про це ми прохаємо Тебе через Господа нашого, Йсуса Христа. Амінь».

Звісно. Нині ж день пам'яті папи Сікста II, тому і молитва за мучеників. Так і стоячи на колінах, він замислився над твердістю духу добродія, якою той не поступився і перед ликом смерті. Задумався над долею людини настільки праведної, що її пам'ятали за одинадцять століть після гвалтівної смерті — кари на горло, — якій її піддали прямо під час меси. Пізніше на могилі Сікста, що її Дітріх і сам бачив на цвинтарі Каллікста, папа Дамас наказав викарбувати вірш¹⁴; і хоча поезія від досконалості виявилася значно далі, ніж Сікст від ідеалу людини, історію останнього вона переказувала цілком достовірно.

«Раніше в нас були кращі папи», — майнуло в Дітріхових думках, і він одразу ж покартавав себе. Хто я такий, щоб судити іншого? Сьогочасна Церква хоч і не зазнає відкритих гонінь із боку королів — номінальних християн, — та все одно перетворилася на забавку для французької корони. Субординація — більш вигадлива форма переслідувань, то й відвага, аби змагатися з нею, напевне, повинна бути винахідливішою. Французи порішили Боніфація не так відверто, як римляни — Сікста. Дарма що сконав Папа таки від побоїв.

Боніфацій був зверхнім, погордливим чоловіком без жодного друга в усьому світі; та хіба не можна і його назвати мучеником? Щоправда, загинув він не стільки від проповідування Євангелія, скільки через буллу «Unam sanctam» на превелике невдоволення короля Філіпа та його двору. Сікст же був божою людиною, якій довелося жити у безбожну добу¹⁵.

Дітріх притьмом озирнувся і одразу ж висварив себе за полохливість. Невже він міг уявити, що й по нього теж придуть? Ні, логічно він припускав таку можливість. От тільки з якої причини він міг здатися маркграфові Фрідріху?

Точніше, з якої причини, що про неї Фрідріх міг би знати?

Не бійтесь, заповідала сьогodenна молитва — найчастіший завіт із вуст Господніх. Йому знову спав на думку Сікст. Якщо древні не пасували навіть перед смертю, то чому він, навчений сучасним премудростям, знайшов місце для страху в своєму серці без вагомої на те причини?

Дітріх іще раз роздивився неслухняні волосинки на зап'ястку, прим'яв їх і почекав, поки вони знову нагороїжилися. Як би до цього питання підійшов Бурідан або Альбрехт? Священник залишив закладку на сторінці *лауд*¹⁶; поміняв свічку, обтер залишки воску і запалив її від старої.

Альбрехт писав, що «*experimentum solum certificat in talibus*»¹⁷, дослід — єдиний надійний провідник.

Дітріх поглянув на полум'я свічки крізь вовняний рукав ряс, і його губи поволі розтягнулися у посмішці. Він знову відчував те цікаве вдовolenня, яке завше оволодівало ним, коли щастило побудувати питання розумно і таким чином виманити у навколишнього світу якусь відповідь на нього.

Вовняні волоконця рукава також настовбурчилися. *Ergo*¹⁸, подумав він, *impetus*, що тисне на волосинки, є зовнішнім і водночас матеріальним проявом, оскільки у вовняної сутани немає жодної духовної сутності, яку можна було б налякати. Значить, безіменний страх, який турбував його, не більше, ніж відображення цього матеріального тиску на його душу.

Тільки от остання думка хоч і дала поживу для інтелекту, та геть не спромоглася втамувати волі.

* * *

ТРОХИ ЗГОДОМ, коли Дітріх уже йшов до храму, аби відправити вранішню службу, його увагу привабило скавучання в затінку під церковними східцями. Там, у миготливому світлі свого смолоскипа, він розгледів чорно-жовтого собаку, який лежав, прикривши писок обома лапами. Плями на його шерсті настільки зливалися з тінями, що пес більше скидався на якесь божевільне створіння: наполовину собаку, наполовину швейцарський сир. Зі сповненими надії очима дворняга поглядом провів Дітріха до дверей.

Із маківки Храмового пагорба священник роздивився осяйну заграву, схожу на блідий світанок, що зранку вибілював небеса і заливав Великий ліс на далекому краю долини. Однак його час іще не настав, та й небо зазвичай займалося не з того боку. На церковному шпилі довкруг хреста крутили хороводи блакитні вогники святого Ельма. Невже страх пробудив навіть небіжчиків, що сплять мертвим сном на цвинтарі? Але ж *цей* знак не повинен був з'являтися аж до останніх днів світу.

Дітріх хутенько помолився, благаючи захисту від потаємних небезпек, і крутнувся спиною до дивних явищ, ставши обличчям до церковних стін, звичний вигляд яких мав би розрадити його душу.

Мій дерев'яний собор. Так його інколи називав Дітріх. Протягом довгих літ стамески щирих теслів перетворювали дубові стіни й колони Церкви святої Катерини, що височіли над кам'яними підмурівками, на немислимі сплетіння святих, звірів та міфічних істот.

Поруч із вхідними дверми почивав жилавий образ самої святої Катерини, рука якої лежала на колесі, що колись мало стати знаряддям її страти¹⁹. *«То чиє ж це торжество? — питала її вимучена посмішка. — Того, чиї руки обертали це коло, вже немає в живих, а я лишилася».* По одвірках нагору,

до тимпана, де чийсь різець викарбував Тайну вечерю, пнулися лев, орел, людина та бик²⁰.

Деінде з-над стріхи шкірилися фантастичні рогаті та крилаті горгульї. Навесні зі своїх роззявлених пащек вони вивергали потоки талої води, на яку перетворювався сніг, що вкривав черепицю на крутих скатах даху. Під ostrішками стукотіли молотами кобольди. На віконних лутках, на фільонках та стовпах, із дерев'яних пут рвалися ще більш фантастичні істоти. Прохромлювали своїм поглядом василіски, дибилися грифони та віверни. Злітали в стрибку кентаври, солодким подихом манили пантери. Там дракон тікав од лицарів Амалінґа; а тут на своїй єдиній велетенській нозі стояв скіапод. Безголові блемії вибалушували очі, розташовані на животі.

Наріжні опори споруди були вирізьблені у формі чотирьох гірських велетнів, які на своїх плечах тримали дах: Ґріма, Ґільди, Зіґенота й Еке, — як їх прозвали селяни, вгадавши щонайменше з останнім назвиськом²¹. Не без почуття гумору, різьбяр також перетворив основи колон на подоби виснажених і дратівливих гномів, що тримали на собі гігантів і покірно зиркали на перехожих спідлоба.

Неперевершене буйство фігур, народжених із дерева та все ж таки невіддільних від нього, здавалося невід'ємною частиною живого храму. «Десь, — подумалося Дітріху, — існують схожі на них істоти».

Коли завивав дужий вітер або сніг важким тягарем гнітив дах церкви, весь цей звіринець стогнав і перешіптувався. І хоча це лиш рипіли крокви, бантини й сволоки, у людей повсякчас виникало враження, немов то бурчав Зіґенот, попискував карлуватий Альберіх²² і під носа мугикала свята Катерина. Зазвичай ці стіни веселили Дітріха, але тільки не сьогодні. Сповнений бентег, він побоювався, що Чотири Велети можуть раптом скинути свій вантаж із плечей і завалити всю конструкцію на його голову.

Тепер вогники свічок мерехтіли у шибках далеко не одної хати, а на протилежному боці їхньої маленької долини по Манфредових мурах у не притаманній для себе пильності

крокувала нічна варта, виглядаючи на незнаного ворога то в одній стороні, то в іншій.

Із боку села до Дітріха навпомацки простувала чиясь по-стать. Перечепилася, знов пішла вперед, послизнулася в баг-нюці і тонко захникала в досвітній тиші. Священник підняв смолоскип трохи вище і зачекав. Невже це до нього так без-соромно наближається та сама провіщена раніше загроза?

Та перш ніж захекана фігура впала перед ним навколішки, він зрозумів, що це мірошничка Гільдегарда, боса, розпатлана і вдягнена в саму опанчу поверх нічної сорочки. У світлі свого смолоскипа Дітріх розгледів невмите обличчя. Може, жінка і була загрозою, проте іншого роду, давно знайомого священ-нику. Напевне, справа виявилася нагальною, коли мірош-ничка постала перед своїм парохом у такому вигляді.

— Ach, панотче! — вигукнула вона. — Бог побачив мої гріхи.

Богові, подумалося Дітріху, не треба було далеко загля-дати. Він допоміг жінці підвестися.

— Господу відомо про всі наші гріхи ще від початку часів.

— Тоді чому ж він розбудив мене сьогодні в такому страху? Ви мусите сповідати мене.

* * *

ДІТРІХУ АЖ НЕ ТЕРПІЛОСЯ, коли між ним і лиховісними міаз-мами стане стіна, і він повів Гільду до церкви. На його преве-ликий жаль та подив, острах і всередині анітрохи не вгавав. Може, наприкінці часів свята земля і могла оборонити від усього надприродного, а от від чого-небудь цілком природ-ного — зась.

У тиші Дітріх почув безгучне шепотіння, немов десь по-руч шарудів легіт або жебонів струмочок. Прикривши очі від яскравого полум'я смолоскипа, священник розгледів дрібнішу тінь, зіщулену під головним вівтарем. Там, зіскулившись, сидів Йоахім-мінорит²³, який так покvapно белькотів молитви, що його слова, здавалося, немов люді в охопленому панікою

натовпі, налітали одне на одного і громадилися, зливаючись у нерозбірливому шемранні.

Покинувши молитися, Йоахім розвернувся і миттю піднявся, невисокий, різкий та гнучкий. Він був у поношеній коричневій сутані, неодноразово охайно зацерованій. У тінях чернечої відлоги ховалися гострі риси смаглявого обличчя, кошлаті брови та широко розплющені задумливі очі. Монах швидко облизав пересохлі губи.

— Дітріху?.. — невпевнено озвався мінорит.

— Не бійся, Йоахіме. Ми всі це відчуваємо. І звірі також. Це якесь природне явище, пертурбації повітря, щось на кшталт нечутної грози.

Йоахім струснув головою, і з-під його каптура вибилося пасмо чорного волосся.

— *Нечутної грози?*

— Я не можу підібрати кращого слова. Мені воно скидається на звуки басових труб органа, від яких тремтять шибки. — І Дітріх переказав Йоахімові свої роздуми стосовно шерстинок.

Мінорит глянув на Гільдегарду, що барилася при вході до храму. Він спробував зігрітися, розтерши руками плечі під рясом, і озирнувся навсібіч.

— Ні, цей страх — то голос Господній, який закликає нас покаятися. Він надто жахливий, щоб бути чим-небудь іншим! — Останні слова він прокричав, немов на проповіді, і його голос відбився від статуй, що спостерігали за сценою зі своїх ніш.

Свої виступи Йоахім завжди супроводжував жестами й барвистими історіями, тоді як Дітріхова служба повсякчас ґрунтувалася на аргументованих твердженнях, що вічно нагаляли сон на парафіян. Інколи він навіть заздрих цьому ченцю та його вмінню розворушити людські душі, але тільки інколи. Адже розворушивши душу, її буває важко спинити від лиха.

— Господь може до нас звертатися, — повчально мовив до молодшого товариша Дітріх, — і через цілком матеріальні явища.

Поклавши руку йому на плече, він ледве підштовхнув хлопця і попросив:

— Сходи-но по параменти²⁴ на вівтар. Сьогодні відправляємо «*Clamaverunt*»²⁵. Тому його колір має бути червоним.

Із таким діло мати складно, подумав Дітріх, коли Йоахім пішов, а ще складніше було пізнати парубка зсередини. Молодий чернець вбирався у рам'я з більшою гордістю, аніж папа в Авіньйоні²⁶ носив свою позолочену тіару. Спіритуали проповідували вбогість Ісуса та Його Апостолів і ганили духовенство за його статки; однак Господь благословив не просто вбогих, а вбогих *духом* — *beati pauperes spiritu*²⁷. Розумне відмежування. Як зауважували Августин із Томою Аквінським, звичайна бідність надто доступна, аби її коштом можна було здобути таку винагороду, як Небеса.

— Чого це він тут? — поцікавилася Гільдегарда. — Хіба його робота не сидіти попідтинню, жебрати й патякати?

Дітріх нічого не відповів. На це були причини. Ці причини носили золоті тіари та залізні корони. Він узагалі шкодував, що Йоахім прийшов до їхнього села, оскільки єдине, на що він міг спромогтися, — це привабити до себе увагу. Але ж Господь казав: «Чужинцем був, і ви мене прийняли»²⁸. Жодних винятків. Забудь про великі діяння світу поза лісами, нагадав він собі. *Більше вони тебе не стосуються*. Та чи забуде світ поза лісами його самого — питання іншого штибу, і куди менш приємного.

* * *

У СПОВІДАЛЬНІ ГІЛЬДЕГАРДА Мюллер зізнавалася в одному грішку за іншим. Вона підмочила борошно, яке вийшло з мішків, привезених її чоловікові на млино, — друга за важливістю таємниця, що була на вустах в усіх мешканців Обергохвальда. Вона позаздрила Бауерівні, якій чоловік подарував красиву брошку. Вона давно не провідувала старенького батька в Нідергохвальді. Складалося враження, ніби жінка надумала сповідатися в усіх смертних гріхах.

І все ж, два роки тому ця сама добродійка прихистила вдягненого в лахміття прочанина, котрий мандрував до Храму Гробу Господнього в Єрусалимі. Бріан О'Флінн пройшов довгий шлях із Гібернії²⁹, розташованої на краю світу, не побоявся злигоднів охопленої хаосом країни (тоді ще року не пройшло³⁰, як англійський король до пня винищив лицарський квіт Франції), щоб тільки бути до нитки пограбованим паном Соколиного Бескиду³¹. Гільда Мюллер надала цій людині притулок, подбала про її рани та мозолі і подарувала одяг із гардеробу свого жваво протестуючого чоловіка, після чого з Богом провела у дальшу дорогу, посвіжілого та здорового. Це трохи врівноважувало шальку терезів, на якій містилися Гільдині крадіжки, ревності та пожадливості.

Гріх же полягає не в конкретному діянні, а у волі. В основі «послужного списку» жінки лежав гріх, у порівнянні з яким усі інші провини ледве впадали в око. Брошку можна повернути, батька — провідати; та коли не зцілити внутрішній порок, каяття — яким би щирим воно не здавалося — залишатиметься насінням, покинутим у безплідному ґрунті.

— І ще я чинила перелюб з іншими чоловіками.

Ось і вона — перша по важливості таємниця, що була на вустах в усіх мешканців Обергохвальда. Гільдегарда Мюллер відловлювала собі чоловіків так само холоднокровно, як її благовірний гер Мюллер полював на оленів та вепрів, чії голови прикрашали стіни Гохвальдського замку. Раптом Дітріх, піддавшись миттєвій слабінці, спробував собі уявити, що могло б теліпатися на стіні з трофеями Гільдегарди.

Трофеями? Ach! *Ось він* — внутрішній порок. Гординя, не Хіть. Після того, як плотські радощі мусили зблякнути, переслідування і вилов чоловіків залишалися для неї підтвердженням того, що вона могла мати все, *що їй заманеться* і коли їй заманеться. Так само і її доброта до прочанина-ірландця — не парадокс, а лиш підтвердження. Вона все робила показово, так щоб інші могли захоплюватися її щедрістю. Навіть про свої гріхи вона розповідала не без гордоців. Гільда просто вихвалялася.

На слабкість треба відповідати силою; на пиху — смиренням. Її покута могла бути стандартною. Повернути брошку, заплатити за зіпсуте борошно, навідати батька. Кохати лиш свого чоловіка. Допомогати *будь-якому* злиденному пілігриму, яким би вбогим не був його стан, із таким самим щиросердям, котре вона проявила до ірландського панича. А щоби дати їй урок смирення, священник наказав Гільдегарді начисто вискоблити кам'яну підлогу церковного нефа.

Працювати вона повинна була потайки, аби не тішитися в гордині навіть під час покайної роботи.

* * *

ТРОХИ ПІЗНІШЕ, облачаючись перед службою в ризниці, Дітріх раптом завмер, так і не зав'язавши до кінця ремінець. Із трудом він тепер вирізняв новий звук, ледь схожий на джмелине дзижчання. Приваблений ним до вікна, на віддалі, якраз над лісом місцевого пана, чоловік роздивився «лісових співачків»³² та сойок, що накручували скажені кола над місцем, де світилося перед сходом сонця. Сама заграва, певно, стихилася або ж просто лишалася непомітною на тлі все яснішого неба. Але щось, що Дітріх не зміг би виразити словами, у цій картині було не так. Чомусь видавалось, ніби ліс раптом зжужмився і почав згортатися.

Край Храмової гори так само по-пташиному безглуздо кружляло декілька людей. Біля кузні стовбичили Грегор із Терезією і про щось жваво перемовлялися з Лоренцом. Нечесане волосся поселян стирчало навсібіч, а одяга липнула до їхніх тіл, наче мокра³³. Поруч ошивалася й решта, однак звичайна ранкова робота застопорилася. У кузні не горів вогонь, у кошарах досі бекали вівці, та й хлопців-вівчарів ніде не було видно. Не здіймалася над лісом і завіса диму, яка зазвичай указувала на місце, де в його нетрях випалювали деревне вугілля.

Дзижчання помітно посилилося, коли Дітріх підійшов до вікна поближче. Торкнувшись шибки нігтем, він відчув... вібрацію. Приголомшений, чоловік відсмикнув руку подаль.

Священник провів пальцями по волоссю і відчув, як воно в'ється-крутиться, немов кубло змії. Причина всіх цих цікавих пригод набирала сили так, як при наближенні коня голоснішає тупотіння його копит. Якщо аналогія доречна, то джерело *імпетусу* наближалось — висновок напрошувався сам по собі: «*У тілі ніколи не народиться рух, — стверджував Бурідан, — якщо рушило³⁴ не залучає імпетус*». Дітріх спохмурнів, думка здавалася бентежною. *Щось* наближалось.

Він відвернувся від вікна, аби нарешті облачитися до кінця, і завмер, торкнувшись червоної казули³⁵.

Бурштин!

Дітріх згадав. Бурштин — *електрон*³⁶, грецькою мовою, — якщо його потерти об шерсть, «відпечатував» на ній імпетус, який приводив у рух шерстинки так само, як і волоссю зараз. Бурідан показував цей дослід у Парижі, коли там навчався Дітріх. Учителя настільки захоплювало викладання, що він примудрявся обходитися без докторату і, живучи з платні, перетворився на справжнісіньку аномалію³⁷: науковця, котрому ніколи не бракувало грошей. У Дітріха перед очима так і стояла картина, як, розплившись у широкому усміху, Бурідан хвацько натирає бурштин об котячу шкурку.

Священник поглянув на своє відображення у віконній шибі. *Бог натирав бурштин об цей світ*. Думка привела його у захват, ніби він стояв на краю відкриття чогось потаємного. Запаморочливе відчуття, неначе пощастило видряпатись на самісінький верх дзвіниці. Звісно ж, Бог нічим світ не натирав. Але у світі щось таки відбувалося, *схоже* на натирання шерсті бурштином.

Дітріх підійшов до дверей ризниці і визирнув до вівтаря, де мінорит закінчував облаштовувати престол. Йоакім відкинув каптур на спину, і тепер його чорні кучері, що росли навколо тонзури, танцювали під дією того самого невидимого імпетусу. Рухався він плавно та граційно, що видавало в ньому шляхтича за народженням. Не мав він знаття ні про халупи кріпаків-віланів, ні про привілеї вільних міст. Тим

дивніше було бачити, як такий чоловік, спадкоємець чималих феодин, присвячує життя бідності. Йоахім ледве повернувся, і світло, що линуло з вікон на хорах, підкреслило його майже жіночні риси, які геть не пасували до острівкуватих брів, зрослих на перенісці. Поміж цінителів чоловічої краси Йоахім зійшов би за вродливця.

Перед тим як чернець устиг забрати з жертовника два підсвічники, що використовувалися під час *missa lecta*³⁸, їхні з Дітріхом погляди перетнулися. Не встиг мінорит торкнутися мідних гостряків у чашечках підсвічників, як на кінчиках його пальців затанцювали іскорки.

— Бодай би Господь прокляв ці багатства! — відсмикнув назад руку Йоахім.

Дітріх підійшов до нього і взяв за руку:

— Ну, що за дурниці, Йоахіме? Я користуюсь цими підсвічниками не перший рік, і вони ще нікого й ніколи не жалили. Якби Господь був ними не вдоволений, то навіщо ж чекав аж по сьогоднішній день?

— Тому що Господь більше не може терпіти Церкву, якій полюбила Мамона.

— Мамона? — Дітріх обвів рукою дерев'яний храм. Із балок та сволоків на них дивилися дикі обличчя. У вітражах склепистих вікон кривилися і всміхалися святі, здійнявши руки в благословенні. — На Авін'йон це геть не схоже.

Священник нахилився, щоб оглянути карбовані підсвічники поближче, роздивитися букви «хі» та «ро» на грудях в Матері-Пелікана³⁹. Дітріх обачно простягнув до них палець. На відстані нігтя щось хлопнуло, і в повітрі між пальцем та підсвічником блимнула іскра. Хоч він і знав, що може статися, але руку все одно відсмикнув так само швидко, як і Йоахім. Палець ніби штрикнули голкою. Аби втамувати біль, чоловік поклав його до рота.

— Хм. — Священник дістав палець назад і підніс поближче до очей. — Не так боляче, як дивно. — Відчуття були схожі на пригоду з акваманілом, тільки цього разу сильніші. Черговий доказ, що спричинитель усього наближався.

— Це все матеріально, — проказав Дітріх. — Хвилину тому я був пригадав трюк із бурштином і шерстю, які породжують схоже явище.

— Але ж маленькі блискавки...

— Блискавки, — повторив Дітріх. Йому на думку спала нова ідея. Він неуважно потер палець. — Йоахіме! А раптом ці іскорки мають ту саму природу, що й блискавка? — вищирився він і знову торкнувся підсвічника, викликавши нову блискітку. Вогонь із землі! Він засміявся, а мінорит відступив від нього подалі.

— Уяви собі водяне колесо, оторочене хутром, — священник заходився пояснювати монаху, — яке третєся об бурштинові пластини. Ми зможемо генерувати ці *електронікоси*, а якщо навчимося ще й контролювати їх, то повеліватимемо блискавками!

Блискавка грянула без попередження!

Дітріх відчув, як по всьому його тілу розливається вогонь. Поруч із ним зігнувся навпіл мінорит, вибалушив очі і вишкірив зуби. Між двома підсвічниками застрибали іскри.

У кольорових шибках вікон на північній стороні церкви спалахнуло світло, розкидаючи на всі боки веселки. Святі з пророками зайнялися в славі: Марія, Леонард, Катерина, Маргарита Антіохійська⁴⁰ — яскравіші від сонця. Їхні образи полум'яніли вогнями, що вигравали по всьому тьмяному інтер'єру, кидаючи золоті, жовті, червоні й білі лелітки на статуї та колони, які від цього, здавалося, навіть ожили. Йоахім упав на коліна і став бити поклони, затуляючи обличчя від осяяних вікон. Дітріх також колінкував поруч, але крутив головою навсібіч, намагаючись нічого не пропустити.

За спалахом накотився і громовий вал; дзвони надворі калатали шалений аритмічний набат. Церковне дерево рипіло та стогнало, на гвинтових сходах та попід дахом стугонів і завивав, немов тварина, вітрюган. Загарчали грифони та віверни. Захрипіли різьблені карли. Шибки у вікнах задеренчали і полускали, вкрившись павутинням тріщин.

А потім світло згасло так само несподівано, як і загорілося, стихли грім і вітер. Дітріх трохи зачекав, але більше нічого не відбувалося. Він глибоко зітхнув і зрозумів, що разом зі стихією його так само покинуло відчуття страху. Нашіптуючи молитву подяки, священник підвівся на ноги. Поглянувши на Йоахіма, який скрутився на кам'яній плиті, обхопивши голову руками, повернувся до жертовника і торкнувся підсвічника.

Нічого не сталося.

Чоловік зиркнув на потріскані шибки. *Що б до них не наближалося, воно прибуло на місце.*

* * *

Зміст

Подяки	5
Персонажі.....	6
ПРОЛОГ: Антон.....	12
I. Серпень 1348 р.	
Утренья, День пам'яті Сікста II та інших	13
1. Наші дні: Шерон.....	28
II. Серпень 1348 р.	
Година перша, День пам'яті Сікста II та інших.....	43
III. Серпень 1348 р.	
Повечір'я проти святого Лаврентія	55
IV. Серпень 1348 р.	
На святої Клари Ассізької	69
2. Наші дні: Том	95
V. Серпень 1348 р.	
На святого Йоакима.....	106
VI. Вересень 1348 р.	
Стигмати святого Франциска	122
VII. Вересень 1348 р.	
Ява Богоматері-Спокутниці.....	141
VIII. Жовтень 1348 р.	
Від Михайлового дня до <i>feriae messis</i>	158
3. Наші дні: Шерон	174
IX. Жовтень 1348 р.	
Фрайбурзький ярмарок	186
X. Листопад 1348 р.	
На Флоренція Страсбурзького	214
4. Наші дні: Том	223
XI. Листопад 1348 р.	
Керміс	235
XII. Січень 1348 р.	
Перед утренью, на Богоявлення Господнє.....	248
XIII. Січень 1348 р.	
Прясличний понеділок	265
5. Наші дні: Шерон	278

XIV. Лютий 1348 р.	
Від Стрітєння до Великого посту	285
XV. Березень 1349 р.	
Служба шостої години, середа по першій неділі	
Великого посту	320
XVI. Березень 1349 р.	
Великий піст	334
6. Наші дні: Том	349
XVII. Квітень/травень 1349 р.	
Перед Ушестям	358
XVIII. Червень 1349 р.	
Служба третьої години, День пам'яті Єфрема Сирина . . .	367
XIX. Червень 1349 р.	
Служба дев'ятої години, день пам'яті Бернарда	
з Ментона	388
XX. Червень 1349 р.	
Од святого Ерве	402
XXI. Червень 1349 р.	
Різдво Йоана Предтечі	418
XXII. Червень 1349 р.	
Перед службою дев'ятої години, на Дев'ятох	
святих братів	431
7. Наші дні: Шерон	446
XXIII. Липень 1349 р.	
Святої Маргарити Антіохійської	458
XXIV. Липень 1349 р.	
Служба першої години, День пам'яті святого Іларіна . . .	479
8. Наші дні: Шерон	498
XXV. Липень 1349 р.	
Скромні дні	501
9. Наші дні: Том	533
10. Наші дні: Антон	546
Історичні коментарі	560
Фізичні коментарі	563
Коментарі щодо термінології та джерел	565
Примітки	567